

ISSN: 2147-8465

e-ISSN: 2791-9773

ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ
KARATEKİN EDEBİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ
KAREFAD

KİTAP İNCELEMESİ

Miroşnikof, Lev İvanoviç. (1965). *Birinci Dünya Savaşı'nda İran* (Çev. A. Dhanyati). Emir Kabir Yayınevi.

Muhammet ÇOBAN*

A. Dhanyati tarafından Kasım 1962 yılında Rusça yazılan eserin Farsça'ya çevirisi Emir Kabir yayınevinde 70 gram kâğıt kullanılarak, 3000 adet tiraj olarak İttihad Matbaası'nda basılmıştır. Eserin anlatımından yola çıkılarak “Birinci Dünya Savaşı'nda İran” adlı kitabın, iki baskısı olduğu değerlendirilmektedir. Bu çalışmada Haziran 1965 tarihinde 1. baskısı yapılan Farsça tercümesi esas alınmıştır. Aynı yıl ikinci baskısı yapılan eserde sadece tipografi hatalar ve yanlışlıklar düzeltilmiş kitap birkaç not ve yorumla zenginleştirilmiştir ancak bu nüshaya ulaşamadığından bu çalışmada eserin birinci baskısı kullanılmıştır. Kitap, Lev İvanoviç Miroşnikof'un Harvard Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi ve Rusya Araştırmaları Merkezi'nde verdiği seminerlerden oluşan bir derlemedir. Derslerin metin hali 1962'nin sonunda Harvard Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi ve Rusya Araştırmaları Merkezlerinin gözetiminde yayınlanmıştır. Kitap, Rusça ve Farsça kaynakçaların yer almasıyla toplamda 137 sayfadır. Orijinali Rusça olan eserin Farsça tercümesinin dışında başka dilde örneği yoktur.

Eserin yazarı, Lev İvanoviç Miroşnikof 1924 yılında Rusya'da doğmuştur. Rusya Bilimler Akademisi Doğu Araştırmaları Enstitüsü'nün araştırmacılarındandır. Lev İvanoviç Miroşnikof; Voronej, Don ve Bryansk cephelerinde bulunmuştur. Savaşın sonra Lev İvanoviç Miroşnikof, İran bölümündeki Doğu Bilimleri Enstitüsü'ne girmiştir. 1955 yılında Enstitüden mezun olduktan sonra yüksek lisansa eğitimini almış ve “1918-1920 yıllarında Sovyet karşıtı müdahalenin sıçrama tahtası olarak İran” konulu tezini savunmuştur. 1956 yılından itibaren Rusya Bilimler Akademisi Doğu

*Sorumlu Yazar: Çankırı Karatekin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi, Çankırı/Türkiye, E-posta: 27sumet@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0004-7902-5418>

TÜR	Başvuru Tarihi	Kabul Tarihi
Kitap İncelemesi	23.05.2025	22.07.2025
Atf: Çoban, M. (2025). Birinci Dünya Savaşı'nda İran adlı kitabın incelemesi. <i>Çankırı Karatekin Üniversitesi Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi</i> , 13(2), 285-289.		

Araştırmaları Enstitüsü'nde çalışan Lev İvanoviç Miroşnikof, burada yabancı bilimsel kuruluşlarla çalışmalar yapmıştır. 1973'te Sovyet-İran Ferdowsi Ödül Komitesi'nin Akademik Sekreteri olarak görev yapmıştır. 27 Nisan 2006 yılında vefat etmiştir.

Kitap, Birinci Dünya Savaşı'nın İran cephesindeki etkilerini derinlemesine inceleyen özgün bir çalışmadır. Eser, savaşın merkezinde yer almamasına rağmen stratejik konumu ve iç mücadelesine sahne olan İran'ın geçirdiği dönüşümleri tarihsel belgeler ışığında ele almaktadır. Yazar, İran'ın savaş öncesi iç siyasi yapısını, Kaçar Hanedanlığının zayıflığını ve bunun dış müdahalelere açık bir ortam yarattığını ortaya koyduktan sonra İngiltere, Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgedeki faaliyetlerini kronolojik ve analitik bir şekilde değerlendirmektedir.

Kitapta, İran topraklarının savaş süresince fiilen işgal edildiği, bu durumun halk üzerinde ağır insani, ekonomik ve toplumsal krizler doğurduğu ayrıca savaş sonrası dönemde İran'da gelişen milliyetçi hareketlerin temelini bu döneme dayandığı gösterilmektedir. Eser sadece siyasi ve askeri gelişmeleri değil; savaşın İran halkı üzerindeki sosyoekonomik etkilerini, yerel direniş unsurlarını ve diplomatik girişimleri de kapsayan bütüncül bir perspektif sunmaktadır. Aynı zamanda dönemin belgeleri, raporları ve tanıkları aracılığıyla özgün birincil kaynaklara dayalı bir anlatı geliştirilmiştir. Bu yönüyle kitap, Türkiye'nin bölgesel tarih literatürüne önemli katkı sağlamaktadır ve savaşın bilinmeyen cephelerini anlamak isteyenler için güçlü bir analitik zemin sunmaktadır.

Eserin en dikkat çeken yönlerinden biri, geniş ve disiplinli bir kaynak altyapısına dayanmasıdır. Osmanlı Arşiv belgeleri, Hariciye Nezareti raporları, dönem gazeteleri, Alman ve İngiliz arşivlerinden alınmış belgeler eserin temelini oluşturmaktadır. Ayrıca kitapta dönemin elçilik raporları, hatıratlar ve istihbarat notları da yer almaktadır. Kitap yalnızca siyasi ve askeri olayları değil aynı zamanda İran'daki dini yapılar (Şii ulema sınıfı), etnik unsurlar (Türkmenler, Kürtler, Azeriler), aşiret yapıları ve bu grupların savaş sürecinde nasıl pozisyon aldıklarını da anlatmaktadır. Yazar, anlatımında tarihsel olayları kronolojik olarak sunarken neden-sonuç ilişkisini belgelere dayanarak yer vermektedir. Siyasi gelişmeleri sadece iç olaylarla değil, dış güçlerin stratejik hesaplarıyla birlikte değerlendirmektedir.

Kitapta dikkat çekici bölümlerden biri, İran'ın savaş boyunca resmî olarak tarafsız kalmasına rağmen ülkenin üçte ikisinin yabancı ordular tarafından işgal edilmesidir. Eserde, Almanya'nın İran topraklarındaki propaganda faaliyetleri, ajan sevkıyatları, İngiltere'nin istihbarat ağı ve Osmanlı'nın dini liderler aracılığıyla yürüttüğü cihat çağrıları gibi daha az bilinen ancak stratejik önemi büyük olan hususlar da belgelerle desteklenerek anlatılmaktadır. Kitap; giriş, savaş öncesi İran, Birinci Dünya Savaşı

başlarında İran, işgal altında İran, savaş sonrası İran, olmak üzere beş bölümden oluşmaktadır.

Kitabın giriş bölümünde yazar, İran'ın 20. yüzyıl başındaki genel durumu üzerine yoğunlaşarak eserin tarihi ve coğrafi durumunu göstermiştir. İran savaş öncesinde siyasi açıdan zayıf, dış müdahalelere açık bir yapıya sahiptir. 1907 İngiltere- Rusya Antlaşması ile ülkenin kuzeyi Rus, güneyi İngiliz nüfusuna bırakılmış, orta bölge ise tarafsız ilan edilmiştir. Bu durum İran'ın egemenliğini fiilen sona erdirmiştir. Kaçar Hanedanlığı yönetimindeki İran, devlet yapısı bakımından merkezi kontrolü kaybetmiş, aşiret yapıları ve yerel güç odakları hâkim duruma gelmiştir. Yazar burada, İran'ın savaşa doğrudan taraf olmamasına rağmen neden savaş sahasına dönüştüğünü, uluslararası dengeler, jeopolitik konum ve iç zayıflıklar üzerinden açıklamıştır.

Kitabın birinci bölümünde İran'ın savaş öncesi siyasal durumu, askeri yapısı, dış müdahaleler, toplumsal yapısı analiz edilmiştir. İran'ın siyasal sistemi, Meşrutiyet Devrimi sonrası kurumsal olarak değişse de pratikte zayıf bir merkezi otorite söz konusudur. Kaçar yönetimi halk desteğinden yoksundur, yönetim otoritesi sadece Tahran merkezli sınırlı bir alana yayılmıştır. Yerel hanedanlıklar, aşiret reisleri ve dini liderler kendi bölgelerinde fiili egemenlik sahibi olmuştur. İran ordusu teknik olarak yetersiz ve eğitim açısından zayıftır. Farklı yabancı güçlerin desteklediği askeri yapılar İran'ın askeri bütünlüğünü parçalamıştır. İngiltere ve Rusya, İran üzerinde sömürge tipi denetim kurmuştur. Ticari imtiyazlar, diplomatik baskılar ve doğrudan askeri müdahaleler yoluyla İran, uluslararası siyasette etkisiz duruma getirilmiştir. İran toplumunda şehirli, ulema ve aşiretlerin hepsi kendi çıkarlarını ön planda tutmuş ve ulusal birlik duygusu zayıftır. Halkın çoğunluğu savaşın başlangıcında ağır yoksulluk içinde yaşamıştır.

Kitabın ikinci bölümünde İran'ın tarafsızlık politikası, Osmanlı Devleti'nin faaliyetleri, İngiliz ve Rus güçlerinin işgali, İran'daki yerel tepkiler anlatılmıştır. İran resmen tarafsız olduğunu ilan etse de toprakları savaşan devletlerin çatışma alanı haline gelmiştir. İngiltere ve Rusya'nın İran topraklarına yerleşmesi Türk ve Müslüman nüfusu kullanarak etkinlik kurma çabası İran'ı doğrudan savaşın içine çekmiştir.

Osmanlı, özellikle Güney Azerbaycan ve Kirmanşah bölgesinde Şii ve Sünni Müslümanlar arasında cihat çağrısıyla destek toplamış ve Osmanlı yanlısı aşiret hareketleri gelişmiştir. İngiltere, petrol sahalarının bulunduğu güneyde, Rusya ise kuzeyde kontrol kurmuştur. 1915 yılı itibariyle İran, kuzey ve güney olmak üzere iki işgal bölgesine ayrılmıştır. Bazı bölgelerde Osmanlı yanlısı ya da Rus direniş hareketleri ortaya çıkmıştır. Bu tepkiler merkezi bir stratejiye sahip olmamıştır. Dini liderler ve bazı aşiretler direniş göstermiş olsa da bu hareketler bölgesel düzeyde kalmıştır.

Kitabın üçüncü bölümünde İran'daki fiziksel işgal, sivil kriz ve göçler, kıtlık ve salgınlar, direniş gruplarını anlatmaktadır. 1916 itibariyle İran'ın birçok bölgesi İngiltere, Rusya ve Osmanlı arasında fiilen paylaşılmıştır. Tahran çevresi tarafsız kalmakla birlikte, İran Hükümeti başkent dışında otorite tesis edememiştir. İşgaller sırasında köyler yakılmış, şehirlerde gıda ve temel ihtiyaç maddeleri tükenmiştir. Halk, ordu ve milislerin gıda temini maksadıyla yağma yaptıklarına tanıklık etmiştir. On binlerce İranlı iç bölgelere ve Osmanlı topraklarına göç etmiştir.

1917-1918 yıllarında kıtlık ve tifüs salgınları yüzbinlerce kişinin ölümüne yol açmıştır. Savaşın yıkıcı etkileri sadece cephede değil halkın yaşadığı sosyal hayatta da ağır bir şekilde hissedilmiştir. Azerbaycan, Gilan ve Loristan bölgelerinde yerel direniş odakları oluşmuştur. Bazı oluşumlar hem işgalcilere hem de merkezi yönetime karşı savaşmıştır. Bu dönemdeki direnişler, İran milliyetçiliğinin temelini oluşturmuştur.

Kitabın dördüncü bölümünde savaş sonrası dönemde İran'daki yeni siyasal gelişmeler, Rıza Han'ın yükselişi, yeni İran'ın yükselişi, İran'da milliyetçilik ve reformlar anlatılmıştır. Savaş sonrası İngiltere, İran'ı kendi nüfus bölgesi hâline getirme çabasına hız vermiştir. 1919 İngiliz-İran Antlaşması bu girişimlerin en belirgin örneğidir. Ancak İran Meclisi bu antlaşmayı reddetmiştir. Bu siyasal kaos ortamında İran'da ordu üzerinden güç kazanan Rıza Han, 1921 darbesiyle yönetime el koymuştur. Modernleşme, merkezîyetçilik ve milliyetçilik temelinde bir siyasal sistem oluşturmaya başlamıştır. Rıza Han, Pehlevi Hanedanı'nın kurucusu olarak aşiret yapısını tasfiye etmiş, ulemanın etkinliğini sınırlamış ve İran'ı modern ulus-devlet modeline uygun biçimde yeniden kurmuştur. Savaş yıllarında gelişen toplumsal travmalar, dış müdahalelere karşı tepkiler ve bölgesel direnişler, yeni İran milliyetçiliğinin zemini haline gelmiştir. Rıza Han'ın reformları bu toplumsal dinamiklerden güç almıştır.

Bu eser;

İran neden savaş dışı kalmak isterken savaşın içinde yer almak zorunda kalmıştır?

Osmanlı ve Almanya, İran üzerinden nasıl stratejik bir cephe kurmuştur?

İngiltere ve Rusya neden İran'ı işgal etmiştir?

İran halkı bu süreçten nasıl etkilenmiştir?

Savaş sonrası İran'ın bağımsızlık mücadelesi nasıl şekillenmiştir?

Sorularına cevap aramaktadır.

Çalışmasını yaptığımız eser; tarih, uluslararası ilişkiler, İran çalışmaları, Ortadoğu tarihi ve askeri strateji gibi alanlarda ders içeriği olarak

kullanılabilecek niteliktedir. İran'ın jeopolitik önemini Birinci Dünya Savaşı bağlamında anlamak isteyen herkesin bu eseri görmesi gerektiği kanaatindeyiz. Osmanlı, İngiltere, Rusya ve Almanya gibi büyük güçlerin İran üzerindeki mücadelelerini detaylı bir şekilde incelemesiyle, savaşın sadece Avrupa cepheleriyle sınırlı olmadığını, Ortadoğu'nun kaderinin nasıl şekillendiğini gösterdiği gösterdiğinin düşüncesindeyiz. Yazarın bu eserinde tenkit edilecek hususlar da bulunmaktadır. İlk olarak eserde; harita, grafik ve görsel destek unsurlarının eksikliği, coğrafi bilgilerin takibini zorlaştırmaktadır. Yazar, İran'ın iç kaynaklarını sınırlı olarak kullanmıştır.

Sonuç olarak, “Birinci Dünya Savaşı’nda İran” adlı eser savaş tarihine yalnızca büyük muharebeler üzerinden değil, siyasi kuşatma, propaganda savaşı ve halkların mücadelesi üzerinden de bakılabileceğini gösteren nitelikli bir eser olduğu düşüncesindeyiz. İran gibi, savaşın içinde olup da adı tarih kitaplarında az geçen coğrafyaların nasıl küresel politikanın odak noktası haline getirildiği, bu kitap sayesinde detaylı biçimde anlaşılacağını değerlendirmekteyiz. Ayrıca İran'ın savaş sırasında tarafsızlığını ilan etmesine rağmen neden savaş alanı haline geldiği ve halkının ne tür sıkıntılar yaşadığı gibi önemli sorulara cevap vermesiyle bu kitaba başvurulabileceğini düşünmekteyiz. Bu nedenlerle eser, akademik çevrelerin dikkatine sunulmalı ve özellikle lisansüstü düzeyde çalışan tarihçiler, uluslararası ilişkiler uzmanları ve Ortadoğu araştırmacıları tarafından değerlendirilmesinde fayda görmekteyiz. Tanıtımını yaptığımız eserin; pek çok araştırmacıya kaynak niteliğinde bir çalışma olmasıyla, İran'ın günümüzdeki dış politika yapısını ve tarihsel arka planını anlamaya yardımcı olmasıyla, Osmanlı tarihiyle ilgilenen okuyucular için, Osmanlı'nın İran politikasını ve askerî faaliyetlerini kapsamlı biçimde sunarak okuyucuya fayda sağlayacağını değerlendirmekteyiz.